

ISSN 2147-8422

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

GAZİOSMANPASA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF FACULTY OF THEOLOGY

Cilt: I, Sayı: 2, Yıl: 2013/II

GÜNÜMÜZ TÜRK TOPLUMUNDA FELSEFEYE YÖNELİK OLUMSUZ BAKIŞIN TARİHSEL ARKA PLANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ali YILDIRIM*

Özet

Günümüz Türk toplumunda felsefeye karşı mesafeli bir yaklaşım vardır. Bunun geçmişe dayanan bir takım nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Gazzâlî'nin felsefeciler karşısında aldığı tavidir. Diğer önemli bir sebep ise 12. yüzyıldan sonra Türk toplumunda büyük filozofların yetişmemesi ve felsefenin lüzumsuz olarak kabul edilmeye başlanmasıdır. Ayrıca 18. yüzyıldan itibaren eğitim müfredatlarında okutulan felsefe derslerinin içeriğidir. Buna göre felsefe pozitivism ve materyalizmin aktarım aracı olarak benimsenmiştir. Bu durum ise Türk toplumunun felsefeye karşı olumsuz tavır geliştirmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Pozitivism, Gazzâlî, Felsefe Dersleri.

IN TODAY'S TURKISH SOCIETY'S NEGATIVE ATTITUDE TOWARDS PHILOSOPHY, AN EXAMINATION OF THE HISTORICAL BACKGROUND

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ali.yildirim26@gop.edu.tr

Abstract

Against philosophy in contemporary Turkish society has an approach distance. Based on the past it has a number of causes. The first of these is his attitude towards the philosopher Al-Ghazali's. Another important reason, philosopher's absence at Turkish society on after the twelfth century and philosophy is being adopted as superfluous. Finally, after the eighteenth century, the content of the curriculum is taught in philosophy classes. Accordingly, philosophy has been adopted as the transfer agent of conception of positivist and materialist. This case, the negative attitude towards the philosophy of the Turkish community has led to development.

Key Words: Philosophy, Positivism, Ghazzali, Lessons of Philosophy.

Giriş

İnsanoğlu ile birlikte var olan ve insanı, diğer canlılardan ayıran bir özellik olan düşünmek ve akıl yürütmek, insanın sahip olduğu en önemli kabiliyet olarak değerlendirilebilir. Düşüncenin, bir bilgi birikimi halini alması, toplumların kendi yaşam biçimleri ve kültürlerinin tesiri ile çeşitlilik göstermektedir. Çin, Hint ve Mezopotamya gibi kültür çevrelerinde gelişen düşüncenin bilgi olarak daha çok dini, teknik veya mitolojik unsurları ihtiva ettiği bilinir. Felsefî düşüncenin ise nerede ve ne zaman ortaya çıktığı tam olarak aydınlatılamamış olsa da eskiden beri kabul gören kanaat, felsefenin beşiğinin Antik Yunan olduğu şeklindedir¹. Felsefenin Sofistler ve Sokrates ile birlikte pratiğe, bir yaşam biçimine dönüştüğünü, hayatın anlamını sorgulayan insanın, ortaya koyduğu yorum çerçevesinde bir hayat sürme gayreti içerisinde olduğunu

¹ Necip Taylan, *İslam Felsefesi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s.43.

görmekteyiz. Platon ve Aristoteles ile sistematik devrini yaşayan felsefe, özellikle bu son iki filozof tarafından ortaya konan düşünce sistemleri üzerinde yükselmiştir.

Hristiyanlığın ortaya çıkmasının ardından Hristiyan dogmalarına Antik felsefenin araçlarıyla biçim kazandırmak isteyen Kilise Babalarının felsefesi, Hristiyan felsefesinin ilk dönemini diğer adıyla Patristik Dönemi ortaya çıkarmıştır. Patristik felsefe Hristiyan inancına bir öğreti niteliği kazandırma denemesi iken ardından ortaya çıkan skolastik felsefe, biçimi belirmiş olan bu öğretiyi temellendirme ve sistematik olarak derleyip toplama çabasına girişmiştir².

Ortaçağ skolastiğinin ilk dönemlerine denk gelen IX ve X. yüzyıllarda Emevi ve Abbasi Devletleri devrinde yapılan tercüme faaliyetleri ile felsefe, bir disiplin olarak İslam dünyasına intikal etmiştir. Felsefenin İslam dünyasına intikali mevcut Grek ya da Hristiyan skolastik felsefesinin aynen aktarılması şeklinde olmamıştır. Bu süreç başlangıçta bir tercüme faaliyeti olmakla birlikte zamanla tüm felsefe faaliyetleri, İslam düşünce sistemini ve yaşam tarzının tamamını içine alan bir faaliyet halini almıştır³.

İslam felsefesi, Platon ve Aristoteles gibi büyük sistem filozoflarının yöntemlerinden etkilenmiştir. Ancak Mûtezilî ve Batınî gibi muhalif ekoller de bulunmakla birlikte İslam felsefecilerinin nazariyelerinin büyük çoğunluğu, Müslüman toplumun inanç ve değerlerine uygun ve özgün niteliklere sahip olarak ortaya konmuştur. Bu devirlerde felsefe ile uğraşanlar, döneminin idarecileri tarafından teveccüh görmüştür. Felsefenin ve bilimin Türk-İslam toplumlarındaki yükselişinde, İslam dininin bilmeye ve öğrenmeye atfettiği önemi de göz ardı etmemek gerekir. Felsefe, Türk-İslam coğrafyasında, ilmin ve hikmetin itibar

² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s.125.

³ Taylan, *İslam Felsefesi*, s.123, 129.

gördüğü IX. ve XIII. yüzyıllar arasında en parlak dönemini yaşamıştır⁴. Bu dönemlerde ortaya çıkan ve Kindi, Farabi, İbn Sina, Gazzâli, İbn Rüşd ve Bağdadi gibi filozoflar tarafından temsil edilen İslam felsefesi gerek Türk-İslam düşüncesine gerek dünya kültür birikimine büyük katkılar sağlamıştır.

Aynı devirlerde Ortaçağ Avrupa'sında skolastik felsefeden beklenen, felsefeyi vahyin doğrularına uygulayarak, Kitab-ı Mukaddes'in anlaşılmasını kolaylaştırmak⁵ iken Türk-İslam düşüncesinin işlevi, ne yalnızca İslam dininin anlaşılması ve yorumlanmasına yardımcı olmak şeklinde belirlenmiş ne de yalnız teorik bir düşünsel faaliyet olarak icra edilmiştir. Türk-İslam düşüncesi bilimin, sanatın, edebiyatın, siyasetin ve sosyal hayatın tüm yönlerine tesir eden bir etkinlik olarak göze çarpmaktadır. Zira hemen her filozofun bir bilim ve sanat dalında derinlik sahibi olduğu görülmektedir⁶. Anlaşılan o ki İslam felsefecileri yalnız düşünce sistemleri kurup teoriler üreterek değil, düşünceyi pratik hayata yansıtan eserler vererek fikri alt yapısı güçlü, zihin dünyası net ve idealleri olan bir medeniyetin inşasına katkı sağlamışlardır.

Düşünmenin kurallarının belirlendiği mantıktan bilginin kaynağına, ilahiyatın en temel konularından etik, estetik ve siyasete kadar felsefe, Türk-İslam toplumlarında ulemanın ve idarenin daima gündeminde olmuştur. Ancak toplumumuzda felsefi faaliyetin, XII. yüzyıldan itibaren azalmaya başladığını, XVI. yüzyıldan sonra tamamen duraksadığını ve felsefenin, ulemanın entelektüel bir faaliyeti ve skolastik eğitimin bir parçası olmaya başladığını görmekteyiz. Bu süreçte zaman zaman dini hassasiyetler gerekçe gösterilerek felsefeye karşı tavır alınmış, bazı dönemlerde ise felsefe zararlı ilimler arasında gösterilmek

⁴ Osman Kafadar, "Felsefe Öğretiminin Türk Eğitim Sistemine Girişi ve Tarihi Gelişimi", *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.1, 1994, s.279.

⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.140.

⁶ Taylan, *İslam Felsefesi*, s.302.

istenmiştir⁷. Diğer taraftan Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet dönemiyle devam eden Batı kaynaklı felsefe eğitimi toplumun felsefeye ve felsefe eğitimine yaklaşımını etkilemiştir.

Mensubu olduğu dinin, kendisine, düşünmeyi ve akletmeyi emrettiği bir toplumun, felsefe gibi bir ilimden ancak çok kritik gerekçelerle uzaklaşmış olması gerekir. Bu makalede söz konusu gerekçelerin neler olabileceğini birkaç ana başlık altında tahlil etmeye çalışacağız. Felsefeye karşı olumsuz olarak gelişen tavrın arka planının öncelikle iki temel veçhesi olduğunu düşünmekteyiz. İlk olarak, felsefenin sorgulayıcı ve şüpheli üslubunun dini inançlar ile karşı karşıya gelme durumu, ikinci olarak ise bir eğitim programı olarak felsefe dersleri aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılan zihinsel dönüşümün mahiyetidir. Yaklaşık bin yıllık zaman dilimini içine alan bir süreç içerisinde gelişen bu menfi tavrın, yalnız belli birtakım uygulamalar ve sübjektif yaklaşımlarla izah edilmesi değerlendirmemizi eksik kılacağı gibi yanlış sonuçlara ulaşmamıza da neden olabilecektir. Bu nedenle aşağıda felsefenin toplum nezdindeki olumsuz imajına zemin hazırladığını düşündüğümüz uygulamaları, belli bir tarihsel seyir içerisinde vermeye çalışacağız.

1. Gazzâli ve Felsefeye Karşı İlk Ciddi Tavır

Türklerin İslamiyet'le buluşmadan önceki düşünsel faaliyetleri daha çok Türk töresinin efsaneleşmiş anlatımını içermekte⁸ iken, İslamiyet'le buluşmanın ardından Türkler, Araplarla kurdukları dini ve kültürel ilişkilerle felsefeye ilgi duymuşlardır. Bu ilişkiler Türklerin eğitim sisteminin yapılanmasında önemli rol oynamıştır. İslamiyet öncesi Türklerde kurumsal anlamda bir eğitim sisteminden bahsetmek pek

⁷ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s.157.

⁸ Ahmet Turan Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2004, s.8.

mümkün görünmemektedir. Ancak İslamiyet sonrasında özellikle Selçuklular dönemine gelindiğinde Türk eğitim sisteminin ilk kurumsal yapıları olan medreseler ile karşılaşmaktayız⁹.

Medreselerde, Türk-İslam düşüncesinin en canlı yıllarının yaşandığı IX. ve XIII. yüzyıllar arasında büyük felsefeciler ve bilim adamları yetişmiştir. Yapılan çalışmalar arasında Antik Yunan filozoflarının eserlerinin tercümeleri olduğu gibi Platon ve Aristoteles gibi sistem filozoflarının felsefelerinin İslam düşüncesi açısından yorumlanması da mevcuttu. Bu filozofların kullandıkları yöntemler dinî ilimlerde de kullanılıyordu.

Gerek Selçuklular dönemi Bağdat Nizamiye Medreselerinde gerek Fatih dönemi Sahn-ı Seman Medreselerinde akli ilimlere çok önem verilirdi ve bu ilimler arasında felsefe dersleri de yer almaktaydı.¹⁰ Fatih'in özellikle akli ilimlerin okutulması ve Yunan felsefesinin eserlerine haşiyeler yazılması için ulemayı teşvik ettiği de yine felsefeye verilen önemi göstermektedir.

Ancak XIII. yüzyıldan itibaren felsefi faaliyetin duraksamaya başlaması ve Kindi, Farabi, İbn Sina gibi yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren bir Türk-İslam filozofunun yetişmemiş olmasının felsefeye olan ilginin ve felsefenin ulema nezdindeki itibarının giderek azalmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde, İbn Sina'nın sözüyle; "bilim ve sanatın itibar görmediği yerden uzaklaştığı" dikkati çekmektedir.

Dönemin edebiyat, fıkıh ve diğer din derslerinin hocalarının felsefe alanına ait dersleri önemsiz addederek bu derslerin sayılarının azaltılmasını sağlamaları ve yerlerine ahlak ve fıkıh derslerini önermeleri çok önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹. Yine bu

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1993, s.39.

¹⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.61.

¹¹ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.17

medreselerde idarecilik ve müderrislik yapmış olan, kendisi de büyük bir İslam filozofu olan Gazzâli (1058-1111), felsefenin şüpheli yaklaşımına ve dinin bununla yorumlanmasına, inancı sarstığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır¹².

Ancak Gazzâli'nin, "El-Münkız Min'ed-Dalâl"da dönemin felsefî cereyanlarının etkileriyle halkın inançlarının sarsıldığından bahsederek, bunun nedenleri üzerine bir araştırma yaptığını görüyoruz. Buna göre kendisine atfedilen felsefe karşıtlığının aslında kendisinden önce felsefecilerin yaptıkları nedeniyle halk nezdinde ortaya çıkmış bir durum olduğu görülmektedir. Gazzâli'yi hedef durumuna getiren ise onun, dini inançlara şüphe ile yaklaşılmasına ve halkın zihninin karışmasına neden olan felsefecilere karşı cephe almış olmasıdır. Bu problemin tespitini Gazzâli şu şekilde ortaya koyar:

*"Felsefenin gayesi nedir, kötü olan ve olmayan kısımları hangisidir? Felsefeciler hangi sözlerinde tekfir olunurlar, hangilerinde olunmazlar? Hangi sözlerinde ehl-i bidatten sayılırlar, hangilerinde sayılmazlar? Kendi bâtil sözlerini kabul ettirebilmek için, hak ehlinin sözlerinden kendi sözlerine karıştırdıkları sözler nelerdir? Hak dedikleri sözlerden halk nasıl nefret etmiştir? Hakikat sarrafı olan kimseler, felsefecilerin sözlerindeki halis gerçeği yanlış ve karışık olandan nasıl ayırt etmişlerdir? Bu hususları açıklayacağım."*¹³

Anlaşılan o ki gerek Yunan felsefesinin etkisi altında kalan İslam filozoflarının, gerekse İslam topluluklarında ortaya çıkan Mûtezilî ve Batınî ekollerin toplumun inançlarını sarsıcı yaklaşımları, halk nezdinde felsefeye karşı bir tavır alışa neden olmuştur. Gazzâli, bu durumu görerek idarenin de talebi ve desteği üzerine bu cereyanlara karşı tavır almak

¹² İmam Gazzâli, *El-Münkızu Min-ad-Dalâl*, Çev: Hilmi Güngör, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

¹³ Gazzâli, *El-Münkızu Mine'd-Dalal*, s.25.

suretiyle çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle onun çalışmalarında ortaya koyduğu felsefe karşıtlığını, dönemin şartlarına bağlı bir ihtiyaç olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir.

Kullanılan yöntemin felsefe olduğunu bilmemize ve bu tavrın temelde felsefî bir tartışma konusu olarak algılanması gerektiğine inanmamıza rağmen Gazzâlî'nin bu tepkisinin, dönemin idarecileri ve ulema tarafından salt bir felsefe karşıtlığı olarak yorumlandığını görmekteyiz. Gazzâlî tarafından ortaya konan bu ilk ciddi tepkinin ardından, çok geçmeden felsefe dersleri müfredattan çıkartılarak yerine İslam inançları savunması yapan kelim dersleri konmuştur¹⁴.

Bu tutum sonraki yüzyıllarda özellikle dini ilimlerle meşgul olan ulema nezdinde felsefe eğitime olumsuz yaklaşılmaya neden olmuştur. Hatta bu tutumun Kanuni devrinde okutulan felsefe ders kitaplarında yapılan değişikliklere de yansıdığını görüyoruz. Zira Kanuni devrinde eğitim alanında gerçekleştirilen yeniden yapılanma süreci içerisinde, Gazzâlî'nin, filozofların ilahî ve tabîî ilimlerde çelişkiye düştüklerini belirtmek amacıyla yazdığı¹⁵ "Tehafütü'l-Felâsife" isimli eseri ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır¹⁶. Akabinde zamanın yükseköğretim kurumları olan medreselerin programlarından birçok akli ve müsbet bilimin çıkartılması bu okulların eğitim kalitesinin azalmasına neden olmuştur. Kâtip Çelebi 1656'da kaleme aldığı "Mizânu'l-Hak fî İhtiyari'l-Ehakk" adlı eserinde felsefe eğitiminin gerileyişinden şu şekilde bahsediyor;

"Kanuni dönemine gelinceye kadar, hikmet ile dini bilimleri uzlaştıran bilim adamları vardı. Fatih, kelâm derslerine yer vermişti.

¹⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.40, 41.

¹⁵ İmam Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Tercüme: Bekir Sadak) İstanbul: Ahsen Yayınları, 2002, s.20.

¹⁶ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.17

Sonra gelenler 'bunlar felsefedir' diye kaldırıp, yerlerine zaten var olan fıkıh derslerini koydular. Böylece bilim alanı fakirleşti..."¹⁷.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kâtip Çelebi'nin aynı konuyu "Keşfü'z Zünûn"da da dile getirdiğini ve "bazı şeyhülislamın, dine muhalif olduğundan bahis ile felsefe tedrisatını men ettirdiklerini ve bunun yerine zaten medreselerde okutulan hidâye ve ekmel'i (fıkıh derslerini) koydurarak Osmanlı medreselerinin fikri inkırazına (yok oluşuna) sebep olduğu"ndan bahsettiğini aktarır.¹⁸

Yine Kâtip Çelebi'nin, felsefe eğitiminin aksatılmasının sakıncalarına değinmekle birlikte diğer taraftan felsefe eğitiminin ancak iki şartla okunmasının helal olacağına dair görüşü, o dönemlerde felsefeye mesafeli yaklaşılmasına neden olarak gösterilebilir. Zira Kâtip Çelebi, felsefe okuyanın dininin sağlam olması ve şeriata aykırı meselelerin hududunu geçmemesi, eğer geçerse felsefeyi, bunu reddetmek için yapması gerektiği şartını dile getirir¹⁹. Bu örnek de yine ulemanın felsefeye karşı geliştirdiği tutumu göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak bu anekdotlar, Kanunî devrine kadar okutulan felsefe derslerinin bir anda Osmanlı'nın müfredatından tamamen silindiği anlamına gelmemektedir. Çünkü sonraki dönemlerde de bazı müdahaleler olmakla birlikte felsefe ya da kelam dersleri yükseköğretim müfredatlarında daima yerini almıştır. Bu konunun bizim için önemi, felsefî yaklaşımın ya da felsefe bilimi ile uğraşanların yöntemlerinin zaman zaman din âlimlerinin yöntemleri ile uyuşmamasından gelmesinden dolayı felsefeye karşı ilim adamları arasında tavır alanların bulunmuş olması ile ilgilidir. Bu da dolaylı bir şekilde gerek idareciler

¹⁷ Kâtip Çelebi, Mizânu'l-Hak fi İhtiyari'l-Ehakk, (Sadeleştirenler: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yayınları, 2001, s.42.

¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.21.

¹⁹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.109.

gerekse halk nezdinde felsefeye karşı olumsuz bir imajın meydana gelmesine neden zemin hazırlamış olabilir. Çünkü felsefe derslerinin müfredatta yer alıp almamasının tartışma konusu olmaya başlaması, medreselerin eğitim kalitelerinin de giderek azalmasına ve bozulmasına birincil neden olarak gösterilmektedir.²⁰

İslam'ın akla ve sorgulamaya verdiği önemi göz önünde bulundurursak felsefe gibi yöntem bilimlerinin okutulmasının dine zarar vermesi gibi bir durumdan söz edilemez. Bu noktada, tartışmanın, felsefî analizi yanlış kullanarak, dinî nasları yanlış yorumlayanlara yönelik itirazlar içerdiğini düşünmekteyiz. Bu nedenle bu tutumun, başlangıçta, dönemin din âlimleri tarafından dinî nasları şüpheli yaklaşımlara karşı korumak amacıyla geliştirilen bir refleks olarak ortaya çıktığı ancak muhtemelen sonraki dönem medrese hocalarını ve idarecilerini de etkisi altına aldığını değerlendirmekteyiz.

2. İslam Felsefesinin Batıya İntikali ve Avrupa'da Meydana Gelen Yeni Fikri Hareketler

XII. yüzyıla kadar Türk-İslam coğrafyasında büyük eserler verdikten sonra İtalya ve İspanya üzerinden Batıya intikal eden İslam Felsefesi,²¹ Batıda ortaya çıkan Rönesans ve Reform gibi yeni fikri hareketlerin zeminini hazırlamıştır. Dolayısıyla Batının zihnî uyanışının temellerinde İslam filozoflarının ortaya koyduğu nazariyeler yer almaktadır²². Zira Avrupa'daki bu bilimsel uyanma ve gelişmelerin yaşandığı yüzyıla XVI. Yüzyıl Rönesans'ından daha önemli kabul edilen, XII. Yüzyıl Rönesans'ı adı verilmiştir. Bu Rönesans'ın XVI. Yüzyıl

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s.67.

²¹ Hilmi Ziya Ülken, "İslam Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: X, ss. 1-31, 1963, s. 3.

²² Muhammed İkbal, *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, (Tercüme: Sofi Hûri) İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1964, s. 148.

Rönesans'ından önemli kabul edilmesinin nedeni ise meydana çıkan gelişmelerin sanat ve edebiyattan çok felsefe ve bilim alanlarında olmasındandır²³.

Batı'da XII. yüzyılda başlayan tercüme hareketi ile İslam filozof ve bilginleri tarafından ortaya konmuş olan, tedavi usulleri, ziraat esasları, eczacılık ve matematiğe dair birçok eser Avrupa'ya taşındı. Bu eserleri felsefe eserleri de takip etti. Yalnızca eğitim-öğretim için değil aynı zamanda ilim merkezleri olarak da faaliyet gösteren medreseler İslam coğrafyası ile birlikte Batıya yakın bölgelere de kuruldu. Gırnata, Kurtuba, Eşbiliye ve Tuleytula gibi medreselere ilim öğrenmek için Yahudi ve Hıristiyan öğrenciler de gelmiştir. İlk olarak XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurulmaya başlayan Salerno, Padua, Napoli, Boulogne, Oxford ve Köln üniversiteleri bu medreselerin taklidi olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Bu üniversitelerde İslam âlimlerinin eserleri tercüme edildi ve Kindî, Farabî, İbn Sînâ gibi filozofların eserleri ders programlarına dâhil edildi²⁵. İslam filozoflarından yapılan tercümelerin geniş çapta baskılarının yapılarak bütün Avrupa'daki üniversitelerde ve üniversite dışında yayılması Papalığın etkisini azalttı²⁶.

XVI ve XVII. yüzyıllarda kilise baskısından büyük ölçüde kurtulan Avrupa'nın önünde ilerlemeyi durduracak herhangi bir engel kalmamıştı. Bu nedenle ortaya çıkan ilk fikri hareketlerden olan hümanizma anlayışına göre insan artık kendisini sınırlayan her türlü bağımlılıktan kurtulmalıdır. Bunun en açık örneği Rönesans'ın devamı olarak ortaya çıkan Reform hareketinde görülür. Zira Reform hareketi ile dinin ve dinî olan bütün unsurların insan hayatı üzerindeki etkinliğinin en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Bu devirde felsefeciler artık din adamları değil

²³ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 44.

²⁴ Ülken, "İslam Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", s. 3.

²⁵ Ülken, "İslam Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", s. 6.

²⁶ Ülken, "İslam Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", s.31.

bilim adamları, yazarlar, araştışıcılar ve üniversitelilerdir. Bu durum, insan ve evrene dair her tür sorunun tartışma konusu edilmesinin yolunu açmıřtır²⁷.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken önemli gelişmelerden biri de Avrupa aydınlanmasının öncülerinden olan Ansiklopedistlerin, kavramların dinin etkisinden arındırılarak yeniden tanımlanmasına dair geliştirdikleri anlayıştır. Yeni konjonktür, seküler, din dışı yöntemlerle ve akılcı yaklaşımlarla bir yandan Avrupa aydınlanmacılığının öncüsü olurken diğerk taraftan yeni Avrupa'nın dinden uzaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan hemen hemen bütün felsefî nazariyelerin temelinde din dışı argümanlara yer verilmiş hatta bir din karşıtlığı geliştirilmiştir. Örnek olarak, temelleri XVII. yüzyılda atılan ve XIX. yüzyılda sistemli bir felsefî akım olarak ortaya çıkan pozitivist ekol, XX. yüzyıl mantıksal pozitivist felsefecileri eliyle dildeki bütün dini unsurları kökünden kazımayı hedeflemiştir. Yeni felsefenin görevini ise yalnızca münferit bilimlerdeki kavramların meydana gelişlerinin mantıksal çözümlemesini yapmak olarak belirlenmiřtir²⁸.

Bu nedenle Rönesans'la başlayan yeni düşünsel hareketin klasik anlamda icra edilen felsefî düşünceye büyük bir darbe vurduğunu söylemek hatalı olmasa gerektir. Klasik anlamda felsefî düşünce diyoruz çünkü değişen dünya ve gelişen bilimlerle birlikte, felsefenin bir konumlandırma ile karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Varlığı, bilgiyi, değeri sorgulayan, medeniyetlerin kurulması için zihniyet dönüşümleri sağlayan felsefe faaliyeti, ortaya çıkan yeni durumda yalnızca bir dil analizi yapmakla görevlendirilmek istenmiştir. Bütün bilimlerin kendisine hizmet ettiği felsefe, mevcut konumundan çıkartılarak bilimlerin hizmetine sunulmuş düşünsel bir faaliyet alanı halini almıştır. Bu yeni

²⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.291.

²⁸ şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Say Yayınları, 2006, s.49.

felsefecilerin kullandığı dil ise ağırlıklı olarak dinden arındırılmıştır ve ancak seküler toplum yapılarına uygun fikirleri içermektedir.

Avrupa'da büyük ilgi gören yeni felsefî anlayışın temelinde yukarıda belirttiğimiz gibi büyük ölçüde Ortaçağda Hıristiyan Avrupa'sında yaşanmış olan kilise baskısı ve otoritesinden kurtulma beklentileri vardır. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan özgürlükçü fikir hareketleri ağırlıklı olarak seküler ya da materyalist unsurları içeriyordu. Ortaya konan felsefî nazariyeler de doğal olarak materyalist bakış açısını yansıtacaktı. Tüm cereyanları içerisinde barındıran Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa'nın karanlık çağı olarak bilinen yılların sonu gelmişken, bu kez Batıda ortaya çıkan yeni felsefî hareketler İslam dünyasını etkisi altına almaya başlamıştır.

3. Osmanlı'da Batılılaşma, Modernleşme ve Yenileşme Hareketleri

Felsefe, XVI ve XVII. yüzyıllardan itibaren zararlı ilimler arasında gösterilerek medreselerin müfredatından kaldırılırken Batı, eğitimin felsefesiz asla berraklığa ulaşamayacağı ve hakiki eğitimin ancak bir filozof tarafından verilebileceğinin farkına varmıştı.²⁹ Bu yüzyıllarda kendi felsefî canlılığını da yitirmiş olan Osmanlı, Batıda gelişen yeni fikri hareketlerin etkisi altına girmeye başladı. Bu anlamda Osmanlı coğrafyasında Batı ile ilk temaslar, III. Ahmet, III. Mustafa ve Fransız ihtilaliyle aynı tarihte tahta geçen III. Selim devirlerinde gerçekleşir.³⁰ Osmanlı, Tanzimatla birlikte Fransa başta olmak üzere kesin olarak Batı tesirine açılmıştır. Bunda Fransa'ya gönderilen öğrencilerin devrin teknolojik gelişmeleri ile birlikte Batıda ortaya çıkan yeni felsefî akımları

²⁹ Edward Best, "Eğitim Kuramında Yaygın Karıştırmalar", (Çeviren: Hasan Ünder) *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.1, 1994, s.269.

³⁰Murteza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yayınları, 2002, s.155.

da transfer etmeleri önemli rol oynamıştır. Dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa ile pozitivistlerle ilk ilişkiler kurulur. Aynı dönemin şairlerinden Avrupa'da eğitim gören Şinasi, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'le pozitivist fikirlerin ilk tesirleri görülmeye başlanır. II. Abdülhamid döneminde sadrazamlıktan uzaklaştırılan Mithat Paşa da yine Mustafa Reşit Paşa gibi pozitivistlerle ilişkileri sürdürür³¹.

Eğitim alanında XIX. yüzyılda yapılan ıslahatlar, felsefe eğitimini kimin vereceğine ve hangi konuların okutulacağına dair belirsizlik ve çelişkilere neden olmuştur.³² Doğal olarak Batıdan gelen ve yeni felsefî düşünceyi benimsemiş olan birçok bilim adamı sayesinde yukarıda bahsettiğimiz materyalist unsurları ihtiva eden birçok düşünce hareketi bilhassa felsefe dersleri vasıtasıyla eğitim sistemine dâhil olmuştur³³.

Mutlakiyet dönemindeki bir uygulama ise dönemin felsefeye bakışını göstermesi açısından çok çarpıcı bir örneği içermektedir. Devlete sadık memurlar yetiştirmek amacıyla açılmış olan Mülkiyede, öğrencilerin bu şekilde yetiştirilmediğinden yakınılmış, bunun üzerine Mülkiye Nizamnamesi ve ders cetvelleri değiştirilerek hikmet/felsefe dersleri programdan çıkartılmış, diğer akli derslerin de saatleri azaltılarak yerlerine Akaid ve Ahlak dersleri konmuştur³⁴.

II. Meşrutiyet döneminde eğitimde gerçekleştirilen yenilikler ile birlikte Dârü'l- Fünunlar'da felsefe eğitiminin yeri tartışılmaz bir hal almıştır. Ancak sorun yine felsefe derslerini okutacak olan hocalar ve bu derslerde okutulacak olan konulardır. Felsefe dersleri başlangıçta hoca olmadığından müfredatta olduğu halde okutulamamış, zaman zaman

³¹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s.158.

³² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.164.

³³ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.19.

³⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.219.

Avrupa’da gelişen yeni felsefî hareketleri anlatan eserlerin tercümeleri ile felsefe eğitimi verilmiştir³⁵.

Devletin gerilemesini durdurmanın çaresi olarak gerçekleştirilmeye çalışılan Batılılaşma faaliyetleri kapsamında Batıdan getirilen hocaların eğitim sistemine dâhil edilmesi ve eğitim müfredatlarının Osmanlı’nın kendi siyasi, dini ve kültürel yapısını dikkate almadan oluşturulması, eğitimde hedeflenen reformların tam tersi sonuçlar vermesine neden olmuştur³⁶. Düşünen ve sorgulayan insanlar yetiştirmeyen son dönem eğitim sisteminde medreselerden pozitif bilimlerin de kaldırılması ile birlikte, doğal olarak, Osmanlı’nın, önce fikri anlamda sonra da topyekûn çöküşü başlamıştır.

Öyle ki, XIX ve XX. yüzyıllarda Müslüman toplumlarında ortaya çıkan atalet, dönemin aydınlarının gözünden kaçmamıştır. Örnek olarak Müslümanların bu yüzyıllardaki gerileme ve sefalet durumlarından dini sorumlu tuttuklarını hem Muhammed İkbal (1877-1938)’in yazılarında hem de Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)’un eserlerinde görmekteyiz:

“Cafer’in zeoki, Razî’nin derin incelemesi bugün artık yoktur. Bunlar Arap milletinin şerefi idiler. Din yolu bugün bize daralmıştır. Her alçak, din sırrına vâkıfım, diye ortaya çıkıyor. Ey dinin sırlarına yabancı olan... Müslüman ancak bir mezhep etrafında toplanırsa yaşar. Milletın bedeni Kur’an ile yaşar.”³⁷

“Kadermiş! Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:

Belâni istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Taleb nasılsa, tabî’î, netice öyle çıkar,

³⁵ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.26.

³⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Pozitivizmin ve Pragmatizmin Türk Milli Eğitimine Etkileri”, *Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi*, Van, 1994, s.281.

³⁷ Muhammed İkbal, *Esrar ve Rumuz*, (Çeviren: Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Timaş Yay., 2013, s.65.

Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?

"Çalış!" dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!"³⁸

Gerek İkbâl'in gerek Akif'in üzerlerinde önemle durdukları konu İslam toplumlarının dinin özünden uzaklaşmak suretiyle, aslında fikri canlılığını da yitirmiş olmasıdır. Zira Kur'an, çalışmayı, düşünmeyi, akletmeyi emreder. Akli ilimlerin terk edilmesi ve ilim adamlarının yetişmemesinin sonucu olarak ortaya çıkan atalet ve sefaletten dinin sorumlu tutulması doğru olamaz.

Yeniden bir düşünce sisteminin kurulması yine İslam dininin temel dinamikleri ile mümkün iken Batılılaşma ve modernleşme faaliyeti olarak gerçekleştirilen icraatlar, felsefî düşünce üzerinde tamiri zor hasarlar meydana getirmiştir. Bu nedenle Türk-İslam düşüncesi Batılılaşma faaliyetleri kapsamında eğitimde yapılan yeniliklerle kendi dünya görüşüne tamamen yabancı hatta kendi inançları ile çelişen nazariyeleri ihtiva eden bir felsefe anlayışı ve felsefe eğitimi ile karşı karşıya gelmiştir. Bu bakımdan, Batılılaşma faaliyetleri ile transfer edilen ve Türk-İslam kültürünü ve İslam inanç esaslarını tehdit eden felsefî cereyanların, toplumda felsefeye karşı olumsuz tavırların gelişmesine neden olduğunu düşünmek mümkündür.

³⁸ Mehmet Akif Ersoy, Safahât, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1996, s.233.

4. Cumhuriyet Dönemi Felsefe Eğitimi Üzerinde Pozitivizmin Etkisi

Tanzimat'tan itibaren başlayan yenilik hareketleri medreseler ile yeni eğitim kurumları arasında ikiciliğin çıkmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ve ardından çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler kaldırılmış, felsefe eğitiminin tek adresi Darülfünunlar olmuştur.³⁹ 1933 yılında yapılan üniversite reformu ile mevcut Osmanlı eğitim anlayışına son verilmiş yerine laiklik ve ulusçuluk fikri etrafında faaliyet gösteren bir eğitim sistemi tesis edilmeye çalışılmıştır⁴⁰. Burada felsefeye dair menfi yaklaşımların oluşmasına zemin hazırlayan iki ayrı konuya temas edeceğiz.

Öncelikle eğitim dilinde meydana gelen değişimin etkilerine kısaca göz atmak gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı'da resmi dil ve halkın günlük konuşma dili Türkçe idi. Medreselerde okutulan kitaplar Arapça olmasına rağmen eğitim-öğretimde, sözlü tartışma ve açıklamalarda Türkçe kullanılıyordu⁴¹. Farsça ise ilk kez 1720'lerden sonra Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan bir medresede kullanılmaya başlandı⁴².

Osmanlı'da medreselerde yapılan Arapça eğitiminin bilhassa Arap dilini öğrenmekten çok, bu dilin, dinî ve felsefî ilimlerin bir aleti olarak Kur'an'ı ve Kâinatı daha iyi anlamak için tahsil edildiğine işaret edilmektedir⁴³. İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ve toplum yapısında ortaya çıkan çeşitlilik nedeniyle muhatap karşısında anlaşılacak gayesi, Osmanlı'da farklı dillerin de kullanılmasını beraberinde getirmiş ancak, Türkçe Osmanlı'da hâkim dil olma özelliğini daima sürdürmüştür. XVI.

³⁹ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.41.

⁴⁰ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.42.

⁴¹ Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2006, s.11.

⁴² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.60.

⁴³ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde Bilim Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, S:3, Mart-2003, ss.151-184.

yüzyıldan sonra halkın konuşma dilinden büsbütün ayrılmaya başlayan ve Osmanlı entelektüellerinin dili haline gelen Osmanlıca, zamanla tamamen yapay, karmaşık ve halktan kopuk bir hal almıştır⁴⁴. Harf inkılâbı ile birlikte bir yandan bu karmaşık ve halktan kopuk dilin ortadan kalkması sağlanırken diğer taraftan mevcut ulema ve din âlimlerinin yeni sisteme entegrasyonu imkânsız hale gelmiştir.

Yeni sistemde verilen teknik derslerin Arapça veya Osmanlıcadan başka herhangi bir dille öğretimine geçilmesi, pratikte zamanla aşılabilir bir sorun gibi görünüyorsa da bu durum, toplum hafızasının ve dünya görüşünün anlatıldığı ve aktarıldığı konuları içeren, felsefe ve din bilimleri sahasında pek kolay görünmüyordu. Kaldı ki yeni eğitim sistemi içerisinde yer alamayan medrese hocalarının felsefî birikimlerinin son birkaç yüzyıldır pek faydalı sonuçlar verdiği de söylenemezdi. Bu durum, yeni alfabeye birlikte yeni felsefe eğitiminin de Batı zihniyetine uygun, dahası İslam felsefesinden yoksun bir eğitim-öğretim olacağına habercisidir. Nitekim 1933 üniversite reformunu takiben İslam felsefesi ağırlıklı dersler müfredattan kaldırılmış, üniversitelerde Türk ve İslam felsefesi bölümleri okutulmamıştı⁴⁵. Toplum kendi dünya görüşünü içermeyen dahası kendi düşünce dünyasını yok sayan bir düşünce sistemi ile karşı karşıya gelmiş, doğal olarak bu tür bir anlayışın aktarıldığı felsefeye karşı yaklaşım olumsuz olmuştur.

İkinci olarak, Cumhuriyet dönemi felsefe programlarının içeriğini irdelediğimizde, Batıdan aktarılan fikrî ve kültürel enformasyonun, bu ülkede neden felsefeye ve felsefe eğitimine karşı olumsuz bir tavrın oluştuğunu açık bir şekilde ortaya koyduğunu görmekteyiz. Cumhuriyet dönemi lise müfredatları hazırlanırken Meşrutiyet dönemi Sultanileri temel alınarak, Fransız lise model ve programları uygulanmaya

⁴⁴ Develi, *Osmanlı'nın Dili*, s.70.

⁴⁵ Ulutaş, *Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları*, s.44.

çalışılmıştır.⁴⁶ Bu uygulama eğitim sistemimizde bir süreklilik haline getirilerek felsefe ders programlarında da etkisini göstermiştir. En belirgin şekilde ise XIX. yüzyılda Fransa’da hâkim olan pozitivist-sosyolojist bir felsefe anlayışına göre hazırlanan, 1957-58 öğretim yılından itibaren liselerimizde yaklaşık çeyrek yüzyıl uygulanan ve ülkemizde klasik program adı ile anılan programda kendisini gösterir. Bu programlar aşırı bilimci, olgudan başka herhangi bir durumu kabul etmeyen, metafiziği ve soyut olanı reddeden programlar şeklinde geliştirilmiştir. Bu görüş pozitivist felsefenin ve bilimin kurallarını savunmakla kalmayıp, kabul etmediği metafizik alan ile ahlâk alanını da yine bu kurallar ile tanzim etmeyi amaçlamaktadır.⁴⁷

Batıda XIX, XX ve XXI. yüzyılın felsefe anlayışları büyük ölçüde pozitivistin etkisi altındadır. Bu ekol etrafında teolojik ve metafizik izahların tamamen reddedildiği, her tür kuramın ancak bilimsel ve deneysel açıklamalarla izah edildiği bir entelektüel düşünce ortamı oluşmuştur. Bu ortam dini izahları görmezden gelen, dini nasları reddeden, onların bilgi değerini yok sayan felsefî ekollere zemin hazırlamıştır. 1920’lerde, binlerce yıl sürüp gelen metafizik ve teolojik yıkıntıları temizlemek maksadıyla yola çıktıklarını beyan eden bir manifesto yayınlayan Viyana çevresi filozofları, dildeki bütün dini unsurları bilimsel testlere tabi tutarak elemeye çalıştı. XX. yüzyılın genel felsefî yaklaşımı olarak kabul görmüş olan bu analitik yaklaşım, yine dönemin yaygın eğilimlerinden olan sekülerleşmeden felsefenin de nasibini almasını sağlamıştır.

Bu minvalde felsefenin herhangi bir şekilde İslam düşüncesi çerçevesinde ele alınmasına dair yaklaşımlar da itibar görmemiştir. Atatürk’ün, felsefe derslerinin, metafizik meseleler üzerinde duran değil

⁴⁶ Kafadar, “Felsefe Öğretiminin Türk Eğitim Sistemine Girişi ve Tarihi Gelişimi”, s.284.

⁴⁷ Mehmet Ali Dombaycı, Türkiye’de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin

Değerlendirilmesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Gazi Üniversitesi EBE, 2008. S.10, 11.

müspet ilimlere dayanan bir içeriğe sahip olması yönündeki tavsiyeleri⁴⁸ de yine felsefe eğitiminin yönünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu anlamda felsefe eğitiminde ağırlıklı olarak dini unsurları dışarıda bırakan yaklaşımlar benimsenmiştir. Dolayısıyla halkının tamamına yakını Müslüman olan bir toplumda gerek ortaöğretimde gerek yükseköğretimde okutulan ve dini dışarıda bırakan hatta dine karşı tavır almış bir ders haline gelen felsefe dersleri, dolayısıyla felsefe, zihinlerde daima soru işaretleri oluşturmuştur.

Osman Kafadar, Cumhuriyet dönemi ile birlikte uygulanmaya başlanan 1938, 1976, 1985 ve 1993 tarihli felsefe programlarının 'Genel Amaçları' ve felsefe dersinden beklenen işlevleri birkaç başlık altında toplamıştır.⁴⁹ Yine bu amaçlara göz attığımızda son yıllarda felsefe eğitimine yön veren anlayış açıkça görülmektedir. Buna göre; felsefe derslerinin, bilimleri ve diğer lise derslerini birleştirme bütünleştirme işlevi; öğrencilere felsefi düşünme alışkanlığını edindirme işlevi; öğrencilerin felsefe yoluyla belli bir dünya ve hayat görüşü edinmelerini sağlama işlevi; pozitivist zihniyet oluşturma işlevi; Atatürkçü bir zihniyet geliştirme işlevi; felsefeyi ve felsefe problemlerini anlamaları için imkân ve zemin hazırlama işlevleri dikkat çekicidir. Özellikle pozitivist zihniyet oluşturma işlevinin bir felsefe dersi programının amacı olarak benimsenmesi bir felsefe dersi konusu olmaktan uzak görünmektedir.

Konu ile ilgili olarak Süleyman Hayri Bolay'ın, pozitivistimin, Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi üzerindeki etkilerinin toplum genelinde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlara dair tespitleri de oldukça çarpıcıdır. Bolay'a göre, pozitivistimin etkisi ile değerlerin gerilemesi, inançların zayıflaması ve laikliğin perde yapılarak dine hücumların artması gündeme gelmiştir. Bunun neticesinde toplumda müsamahasızlık

⁴⁸ Kafadar, "Felsefe Öğretiminin Türk Eğitim Sistemine Girişi ve Tarihi Gelişimi", s.265.

⁴⁹ Kafadar, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Liselerde Felsefe Eğitimi", *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.2, 1994, 695.

artarak dogmatik bir tutum yaygınlaşmıştır. Ahlakın manevi temellerinin zayıflaması ile ahlaki hayat zayıflamaya yüz tutmuştur. Hedonist hayat anlayışının yaygınlaşması fuhuş ve sapkınlıkları meşrulaştırmıştır. Düşünce hayatı kısırlaşarak materyalist ve ateist çizgiye kayılmıştır. Bunun tesiriyle ortaya çıkan çok ve kolay kazanma hırsı nedeniyle, rüşvet, hayali ticaret vb. usullere göz yumulur hale gelinmiştir. Din, devri geçmiş ve bilim-dışı bir kuruluş olarak görüldüğü için toplumdaki dini gelişmelere müsamaha tanınmaz hale gelinmiştir⁵⁰.

Tüm bu gelişmelerin birbirini destekler şekilde artarak toplumun düşünce hayatını, maneviyat dünyasını, toplumsal ilişkileri, devlet-vatandaş ilişkilerini vs. hayatın bütün yönlerini etkileyeceği ortadadır. Dolayısıyla okullarda verilen felsefe derslerinin masum bir felsefe tarihi dersi olarak değerlendirilmesi yanlış olabilir. Felsefe dersi alan öğrenci, diğer birçok dersten farklı olarak, bir düşünsel faaliyet alanını ilgilendirmesi nedeniyle bu dersin kendisi üzerindeki etkilerini elbette toplumla paylaşmak ve hatta benimsediği fikirleri belli ölçüde yaymak eğilimi gösterecektir. Anlaşılan o ki yaklaşık son iki yüzyıldır felsefe derslerinde aktarılmaya çalışılan pozitivist dünya görüşü, halkının çoğunluğu Müslüman olan ve belli bir Türk-İslam düşünce geleneğine sahip olan toplum nezdinde pek kabul görmemiştir. Bunun tezahürü ise felsefeye ve felsefe eğitimine karşı olumsuz tavır geliştirmek şeklinde olmuştur.

Sonuç

Bu makalede felsefeye karşı toplumumuzda ortaya çıkan olumsuz tavır alışın nedenlerini irdelemeye çalıştık. Öncelikle ilme ve ilim adamına değer veren bir toplumun felsefeyi kucaklaması gerekirken, aksine gelişen karşı tutumun nedenlerini sorguladık. Bu tavrın gelişiminin, birbirini izleyen uzun bir süreci takip ettiğini ve günümüze değin felsefeye karşı

⁵⁰ Bolay, "Pozitivizmin ve Pragmatizmin Türk Milli Eğitimine Etkileri", s.278, 279.

sürekli olarak olumsuz yargıları artırıcı mahiyette gerçekleştiğini gördük. Felsefenin revaçta olduğu dönemlerde devletin de en parlak yıllarını yaşadığı, mevcut birikimin ise toplumu ancak birkaç yüzyıl daha idare ettiği ortadadır. Düşüncenin gerilemesi devletin de zayıflamasına yol açmıştır.

Felsefeye karşı gelişen olumsuz tavrın nedenleri arasında ilk olarak dikkat çektiğimiz Gazzâlî'nin tutumunu öncelikle diğerlerinden ayırmak gerekecektir. Zira Gazzâlî'nin tavrı felsefî bir tavır alıştır ve Gazzâlî, yaşadığı dönemde İslam inanç esaslarının savunusunu yapmak üzere birçok farklı ekol ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Ayrıca görüşleri nedeniyle İbn Rüşd, İbn Tufeyl ve İbn Bacce gibi büyük İslam filozofları kendisi ile felsefî tartışmalara girmiştir. Bu nedenle Gazzâlî'nin tutumunu salt bir felsefe karşıtlığı olarak kabul etmek doğru görünmemektedir. Ancak Gazzâlî'nin ortaya koyduğu tüm bu felsefî tartışmalar, önce ulema sonra halk nezdinde felsefeye karşı olumsuz tavrın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu da bilindiği gibi Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumları olan medreselerin sonunu hazırlamıştır.

Fikri çöküş yaşayan medreseler için III. Selim döneminden başlayarak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yapılan ıslahatlarda başarı sağlanamamıştır. Cumhuriyet dönemi icraatları ile eğitime getirilen yeni vizyon ise dünyaya tam anlamıyla Batı gözüyle bakmayı, pozitivist anlayışı ve laik bir dünya görüşünü benimsemeyi içermektedir. Bu dönüşümden en fazla payını alan kuşkusuz felsefe dersleri olmuştur. Hatta felsefe, bu dönüşümün en güçlü mimarı olmuştur. Devletin ve tüm kurumlarının bu dönüşümü gerçekleştirmesi kâğıt üzerinde mümkün görünüyorken bir toplumun revizyonu o kadar kolay olmamıştır. Bunun, bir bilgisayar programının eski versiyonunun kaldırılarak yerine yeni versiyonunun yüklenmesi gibi bir şey olmayacağı açıktır. Bu nedenle toplum, inançlarına müdahale eden, manevi değerlerini aşağılayan hatta

yok sayan bir bakış açısını benimsememiştir. İslam felsefesinin de tamamen müfredattan kaldırılması suretiyle felsefe, toplum nezdinde yalnızca, pozitivistimin, pragmatizmin, materyalizmin ve ateizmin temsilciliğini yapan bir ders olarak yer edinmiştir.

Felsefeyi, bir düşünsel faaliyet alanı olmaktan çıkartarak, zihinlere belli birtakım düşüncelerin aktarımının yapıldığı bir ders olarak görmeye başladığımızda zaten felsefeden uzaklaşmaya başlarız. Nasıl düşünmeyi değil de neyi düşünmeyi anlatmaya başladığımızda yine felsefeden uzaklaşırız. Kaldı ki pozitivistimin düşünce dünyamıza girişi, neyi düşüneceğimize dair bir teklif sunmaktan da öte alternatifsiz bir zorunluluk olarak gerçekleşmiştir. Toplumun, kendisine bu şartlar altında sunulan bir felsefeyi derhal benimsemesi beklenemezdi.

Burada toplumda felsefeye karşı ortaya konan tavrın, felsefenin kendisine değil, son iki yüzyıldır felsefe dersleri aracılığı ile topluma kazandırılmaya çalışılan dünya görüşüne karşı olduğu görülmektedir. Ve muhtemelen son dönemde felsefe karşıtlığı yapan toplumun büyük bir bölümünün İslam Felsefesi diye bir felsefeden haberi bile yoktur. Bu yanlışların düzeltilmesi ve doğru enformasyonun sağlanması ise yine büyük ölçüde eğitim alanında yapılacak ıslahatlar ile mümkün olabilecektir. Bununla birlikte düşünceye ve ilme değer veren toplumun nezdinde felsefenin imajının yenilenmesine dair yapılacak her tür çalışmanın, içinde bulunduğu toplumun, inanç, kültür ve dil bağlamlarından ayrı olarak ele alınamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.
Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1993.
Best, Edward, "Eğitim Kuramında Yaygın Karıştırmalar", (Çeviren: Hasan Ünder) *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.1, 1994, ss.261-277.

- Bolay, Süleyman Hayri, "Pozitivizmin ve Pragmatizmin Türk Milli Eğitimine Etkileri", *Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi*, Van, 1994, ss.271-282.
- Cündioğlu, Düccane, *Felsefenin Türkçesi*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Develi, Hayati, *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2006.
- Dombaycı, Mehmet Ali, "Türkiye'de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin Değerlendirilmesi", *Yayınlanmamış D.T.*, Gazi Üniversitesi EBE, 2008.
- Erdem, Hüsameddin, *Din-Felsefe Münasebeti*, Konya: Hü-Er Yayınları, 2004.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahât*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1996.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlı Döneminde Bilim Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, S:3, Mart-2003, ss.151-184.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, (Tercüme: Sofi Hûri) İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1964.
- İkbal, Muhammed, *Esrar ve Rumuz*, (Çeviren: Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İmam Gazzâli, *El-Munkızu Min-ed-Dalâl*, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- İmam Gazzâli, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Tercüme: Bekir Sadak) İstanbul: Ahsen Yayınları, 2002.
- Kafadar, Osman, "Felsefe Öğretiminin Türk Eğitim Sistemine Girişi ve Tarihi Gelişimi", *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.1, 1994, 279-288.
- Kafadar, Osman, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Liselerde Felsefe Eğitimi", *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.27, S.2, 1994, 691-717.
- Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak*, (Sadeleştirenler: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Korlaelçi, Murteza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yay., 2002.
- Taylan, Necip, *İslam Felsefesi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Ulutaş, Ahmet Turan, "Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Felsefe Eğitimi ve Sorunları", *Yayınlanmamış Y.L.T.*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2004.
- Ural, Şafak, *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ülken, Hilmi Ziya, "İslam Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", *A.Ü.İ. F. Dergisi*, C: X, ss.1-31, 1963.